

Sverker Johansson: A nyelv eredetéről

(Budapest: Európa Könyvkiadó. 2021. 414 p.)

A svéd származású Sverker Johansson 1990-ben doktorált fizikából, majd 1992-ben a nyelvészet felé fordult. Azóta több nyelvészeti mű szerzőjeként ismert, ám nem hagyta maga mögött a fizikusi pályát sem. A svájci Európai Nukleáris Kutatási Szervezet (CERN) kutatója, 2006 óta pedig rendszeres résztvevője a nyelvészberkekben rangos szakmai eseménynek számító EVOLANG konferenciának is, amelynek központi témája a nyelv eredete és evolúciója. Johanssont mindemellett a nemzetközi Wikipédia legtermékenyebb szerzőjeként tartják számon, hiszen a szócikkek mintegy 8%-a az ő nevéhez fűződik.

Az eredetileg svéd nyelven írt, 2005-ben kiadott, magyarra Papolczy Péter által 2021-ben átültetett *A nyelv eredetéről* című könyv bevezetésből és három fejezetből áll. Az első részben magáról a nyelvről, a másodikban a főemlősök eredetéről értekezik, míg a harmadik rész témájaként a nyelv eredetét választotta.

Johansson rögtön a *Bevezetés*-ben leszögezi, hogy a nyelv azon kevés tulajdonságok egyike, amelyek megkülönböztetik az embert az állattól. Megállapítása azonban nem új, mert – mint maga is írja – ezt a különbséget Arisztotelész már az i. e. 3. században választóvonalként jelölte meg a két faj között. Johansson a kötet céljaként a nyelvevolúció mai állásának leírását tűzi ki. Ebből ad ízelítőt már a bevezetésben is, ahol szót ejt a nyelvfejlődés kutatásának szempontjából fontos olyan alakokról mint Gottfried Wilhelm Leibniz matematikus, Étienne Bonnot de Condillac és Jean-Jacques Rousseau franciaajkú filozófusok, a modern összehasonlító és történeti nyelvészet alapjainak lefektetésében segédkező skót Monbodo, vagy éppen a nyelveredet témájának felélesztésében szerepet játszó Steven Pinker és Jim Hurford.

Johansson az első fejezetben tisztázza az alapfogalmakat, így például a szó, a szófaj, a főnév fogalmát, értekezik a nyelv sokszínűségéről, illetve említést tesz a nyelvtudomány három ágáról – a szemantikáról, a pragmatikáról és a prozodiáról – is; ez a téma a kötet későbbi pontjain több ízben visszatér, és a mű számos pontján világít rá ezeknek az irányzatoknak a különbségeire. Szót ejt a különböző paradigmákról: a Noam Chomsky-ig visszanyúló generatív nyelvtanról, a nyelvtani szabályokat nélkülöző konnekcionista nyelvtanról, valamint a nyelv kommunikációs célját középpontba állító funkcionális nyelvtanról, de nem mulasztja el megemlíteni Hockett nyelvi tulajdonságokat összesítő listáját sem. Ezután pedig az állati kommunikáció nyelvi vonásokat mutató formáiról értekezik, a Hockett-féle listának ugyanis elszórtan bár, de minden eleme megtalálható az állatvilágban is: gondoljunk akár a méhek táncára, a tintahalak színváltására vagy a cercófmajmok figyelmeztetőkiáltásaira.

Mindemellett – mint azt az első részben a szerző kifejti – a különféle állatfajokból hiányzik a nyelvtanulási képesség. Egyes állatok képesek ugyan vezényszavakat megtanulni, de nincs arra utaló jel, hogy értenék is őket, és nem

csupán megtanulják azokat valamilyen tevékenységhez kötni. A szerző kronologikusan sorra veszi azokat az ismert és kevésbé ismert majomkísérleteket, amelyek hozzájárultak a kommunikáció elsajátítására vonatkozó mai ismereteinkhez. Leszögezi, hogy a nyelv kifejlődésének egyik előfeltétele a tudatelmélet, a fejezet végén pedig arról értekeznek, tanítható-e a robot nyelvre, és hogy ez milyen következtetéseket enged meg az emberi nyelv kialakulását illetően, a 90-es évektől ugyanis a robotkísérletek ugyancsak meghatározó szerepet játszottak a nyelv eredetének kutatásában.

A második részben, amely *Az eredetről* címet viseli, Johansson a főemlősök evolúciótörténetét írja le dióhéjban. Ugyanebben a részben értekeznek arról, hogy a szakóca egyaránt szolgál őseink tervezési képességének és tudásátadási igényének bizonyosságául, majd említést tesz Ruhlen sokat vitatott elméletéről, amely szerint az ősnyelv az összes közös nyelv gyökere volna. Értekeznek továbbá a biológiai evolúció és a nyelvfejlődés különbségeiről, a grammatizálódásról és a gavagai-problémáról is. Röviden említést tesz Hauser, Chomsky és Fitch közös elméletéről, amely szerint a nyelvi képesség magja a rekurzivitás, és minden más a magon kívül helyezkedik el, hiszen más célt szolgál. Megemlíti Genie-t, a legismertebb, emberi kontaktusok nélkül felnőtt kislányt, aki ékes bizonyítékaul szolgál annak, hogy bár a nyelvnek van egy genetikusan örökölhető összetevője, az önmagában nem elegendő a nyelvelsajátításhoz, annak a nyelvi környezet éppoly fontos feltétele. Ezután Anna Kinsella kutatási eredményeiről szól, amelyek szerint a darwini evolúció ellentmond a Chomsky generatív paradigmájának elsődleges modelljéül szolgáló minimalista számítási modul létének. Ezt a tételt közvetlenül maga Chomsky is elismerte.

Ugyancsak ebben a fejezetben kap helyet Pinker azon feltevése, miszerint létezik egy, a nyelvi képesség felépítéséért felelős gén. A különböző nyelvi kutatások eredményeként azt már tudjuk, hogy minden emberben megvan maga az az alapvető nyelvi képesség, amely lehetővé teszi, hogy használni tudjuk az anyanyelvünket. A specifikus nyelvi zavarnak nevezett rendellenességgel küzdő gyermekek genetikai vizsgálatából kiderült azonban, hogy a nyelvi képességnek van egy jelentős örökletes összetevője, amely nem mellesleg igen bonyolult, és számos gén részt vesz benne, így például a (média miatt tévesen „nyelvi génként” elhíresült) FOXP2 gén. Ezt a gént felettébb érdekessé teszi az, hogy minden gerinces állatban megtalálható, de mivel az emberi evolúció során megváltozott, már nem egészen ugyanarra jó, mint a többi emlősnél. Az azonban bizonyos, hogy számos különböző állat hanghasználati képességére hatással van, és hogy a Neander-völgyi is hordozta a humán változatot, így a génnel járó evolúciós előnyből ő is profitálhatott.

Mindezek után Johansson a nyelvfejlődés számos előfeltételéről tesz említést. Kifejti, hogy a nyelv előfeltétele a segítőkészség, hiszen a segítőkészség evolúciója a nyelveredet egyik kulcsa. Ezért is tudott az emberi nyelv ekkora utat megtenni, míg a csimpánzok kommunikációja egy a miénknél sokkal fejletlenebb

szinten megrekedt, lévén hogy hierarchián és politikán alapuló társadalmukban az önzetlen segítőkészség nem játszik szerepet. A nyelv előfeltételeként említi a szerző a hosszú gyermekkort is. Végül az együttműködésre való hajlandóságot jelöli meg az emberi nyelv egy további előfeltételeként, megállapítva, hogy az együttműködésre való hajlandóság és a nyelv kölcsönösen hatnak egymásra.

A harmadik, *A nyelv eredetéről* címet viselő, záró fejezetben az emberi beszédkészüléket elemzi. Megállapítja, hogy a nyelvnek meg kellett előznie a beszédkészülék változásait, hiszen a darwini evolúcióelmélet valamilyen előnyt feltételez a jobb beszédkészülék mögött, ami pedig nem lett volna lehetséges, ha nem létezett volna már ezt megelőzően egy beszélt nyelv. Fontos azonban megjegyezni, hogy beszédkészülékünk a fejlődésünk során fokozatosan érte el emberi alakját, nem pedig egy hirtelen ugrás eredményeként. Johansson leszögezi azt is, hogy a hangelemző képesség vélhetően nem nyelvi céllal fejlődött ki, hiszen a kutyák mellett a csincsillák és sok másik állat is rendelkezik vele.

Ebben a fejezetben kap helyet az első beszélőről szóló elmélkedése is, amelynek keretein belül megemlíti az ősnyelvre vonatkozó három elméletet: az első elmélet szerint az első beszélő volt egyben az első nyelvhasználó is; a második – Chomsky által vallott – elmélet szerint az első nyelv csak gondolatban létezett; a harmadik nézet szerint pedig az első nyelv jelbeszéd volt. Némi fejtegetést követően arra a megállapításra jut, hogy az első nyelv bizonyára hangok és gesztusok keveréke lehetett, és az ősnyelv első beszélői nem korlátozták magukat akár az írott, akár a beszélt nyelvre. Sorra veszi az emberi nyelv lehetséges kiindulópontjait: az udvarlás alapjául szolgáló dalpárbajt; a dögvadászatot, amelynek során az tudott jobban érvényesülni, aki ügyesebben informálta társait praktikus dolgokról; a történetmesélés különböző formáit; a társas kontrollt vagy éppen a Dessalles-féle státuszszerezést.

A szerző véleménye szerint a Homo erectus-nak legalább egy egyszerű ősnyelve volt (ezáltal pedig a Neander-völgyinek és saját őseinknek is). Ezt részben a Homo erectus oktatásra és tudásátadásra vonatkozó igényével magyarázza; részben pedig azzal, hogy a Homo erectus-nál az ősnyelv minden előfeltételét megtaláljuk. Előbbi mellett szól az az érv is, hogy az évmilliók során a Homo erectusok számtalan szakócat készítettek, és ezek az eszközök olyan fejlődésen estek át, amely feltételezi a nemzedékek közötti kommunikáció meglétét. Ha a Homo erectus már beszélt egy ősnyelvet, akkor a Neander-völgyinek is kellett beszélnie. (Johansson egyébként az első beszélőről szóló részben arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a Neander-völgyinek a miénkhez hasonlóan jó beszédkészüléke lehetett.) Minthogy a Homo erectus beszédképességének nincsen ékes bizonyítéka, azt feltételezi, hogy az még főleg jelekből és gesztusokból állhatott.

Ismerteti továbbá, hogy a majmoknak nem a nyelvi képesség hiánya miatt nem alakulhatott ki nyelve, hanem azért, mert hiányzott náluk az új dolgok kitalálásának és azok egymásnak való átadásának igénye, akárcsak az

együtműködésé. Márpedig ezek is a nyelv kialakulásának kedvező tulajdonságok közé tartoznak.

A fejezet végén a szerző összegzi az ősnelv legfontosabb tulajdonságait, végül azzal a kézenfekvő kérdéssel zárja a művét, hogy vajon mit hoz a jövő a nyelvekre nézve? A küszöbön áll ugyan a gépi fordítás olyan méreteket öltő hatékonysága, amely lehetővé teszi az eltérő nyelvek beszélői számára a kommunikációt, a nyelvek – ma még talán hétezerre tehető – száma mégis napról napra csökken. A globalizáció hatására ugyanis a nagy nyelvek egyre nagyobbá és elterjedtebbé válnak, a kisebbek viszont fokozatosan eltűnnek. Adja magát tehát a kérdés, hogy előbb-utóbb talán egyetlen világnyelvre szorítkozik a Föld egyre nagyobb számot öltő beszélője?

SULYOK KAMILLA
Eötvös Loránd Tudományegyetem
sulyokpontkamilla@gmail.com